MURAKKAB GAPLARDA BOG‘LOVCHISIZ ALOQANING IFODA IMKONIYATLARI

Ismoilova Fotima Murodjon qizi
Turan International University talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi murakkab sintaktik qurilmalarda bog‘lovchisiz aloqaning grammatik, semantik va uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Sodda gaplar o‘rtasidagi mazmuniy munosabatlarning ohang, tinish belgilari va kontekst orqali ifodalanishi misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, bog‘lovchisiz aloqaning badiiy, ilmiy va kundalik nutqdagi imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: murakkab gap, bog‘lovchisiz aloqa, qo‘shma gap, sintaktik munosabat, intonatsiya, semantika, tinish belgilari, nutq uslubi.

Аннотация

В данной статье анализируются грамматические, семантические и стилистические особенности несвязанных предложений в сложных синтаксических средствах узбекского языка. Выражение семантических отношений между простыми предложениями посредством интонации, знаков препинания и контекста иллюстрируется на примерах. Также раскрываются возможности несвязанных предложений в художественной, научной и повседневной речи.

Ключевые слова: сложное предложение, несвязанное предложение, сложносоставное предложение, синтаксическая связь, интонация, семантика, знаки препинания, стиль речи.

Abstract

This article analyzes the grammatical, semantic, and stylistic features of asyndetic connection (connection without conjunctions) within complex syntactic structures in the Uzbek language. It illustrates, through examples, how semantic relationships between simple clauses are expressed via intonation, punctuation, and context. Furthermore, the article explores the potential applications of asyndetic connection in literary, scientific, and everyday speech.

Keywords: complex sentence, asyndetic connection, compound sentence, syntactic relationship, intonation, semantics, punctuation, speech style.

Kirish

Til inson tafakkuri va muloqotining asosiy vositasi sifatida voqelikni turli shakllarda ifodalash imkonini beradi. Inson o‘z fikrini bayon etishda ayrim hollarda bitta sodda gap bilan cheklansa, boshqa vaziyatlarda bir-biriga mazmunan bog‘langan bir nechta fikrni yaxlit sintaktik qurilma orqali ifodalashga ehtiyoj sezadi. Ana shunday qurilmalar qatorida qo‘shma gaplar alohida o‘rin tutadi. Ular voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab, natija, ketma-ketlik, izoh, qiyoslash va boshqa mazmuniy munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. O‘zbek tilida qo‘shma gap qismlari turli grammatik vositalar yordamida bog‘lanadi. Bunda teng bog‘lovchilar, ergashtiruvchi vositalar, ayrim grammatik shakllar, ohang va mazmuniy yaqinlik muhim ahamiyatga ega. Bog‘lovchisiz aloqa esa qismlar o‘rtasida maxsus bog‘lovchi qo‘llanmagan holda yuzaga kelishi bilan ajralib turadi. Bunday qurilmalarda gaplarning o‘zaro munosabati ko‘pincha ohang, gaplarning joylashish tartibi, kesim shakllari va umumiy nutqiy vaziyat orqali anglashiladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, bog‘lovchisiz aloqa nutqni ixcham, ta’sirchan va mazmunan boy shaklda tashkil etish imkonini beradi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda voqealarning tez almashinuvi, qahramonlarning ruhiy holati, keskinlik va hissiy ta’sirni ifodalashda ushbu sintaktik vosita

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

muhim rol o‘ynaydi[1]. Kundalik muloqotda esa fikrlarni tabiiy va ortiqcha grammatik vositalarsiz bayon etishga yordam beradi. Maqolaning maqsadi murakkab gaplarda bog‘lovchisiz aloqaning ifoda imkoniyatlarini aniqlash, uning asosiy semantik ko‘rinishlarini tavsiflash hamda nutqdagi grammatik va uslubiy vazifalarini misollar asosida yoritishdan iborat. Tadqiqotda tavsiflash, kuzatish, qiyosiy tahlil va sintaktik tahlil usullaridan foydalanildi.

Bog‘lovchisiz aloqaning grammatik mohiyati va sintaktik xususiyatlari

Bog‘lovchisiz aloqa qo‘shma gap tarkibidagi predikativ qismlarning maxsus bog‘lovchisiz, asosan, ohang va mazmuniy munosabat asosida birikishini anglatadi. Bunda har bir qism o‘ziga xos grammatik markazga ega bo‘ladi, ammo ular alohida-alohida emas, balki umumiy fikrni shakllantiruvchi yaxlit sintaktik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tili sintaksisiga oid manbalarda bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar qo‘shma gapning alohida turi sifatida o‘rganiladi [1; 2]. Masalan: Tong otdi, qishloq asta-sekin uyg‘ona boshladi. Ushbu gapda ikki predikativ qism mavjud: “Tong otdi” va “qishloq asta-sekin uyg‘ona boshladi”. Ularning orasida “va”, “shuning uchun” kabi bog‘lovchi vositalar qo‘llanmagan. Shunga qaramay, tinglovchi birinchi qismda ifodalangan holat bilan ikkinchi qismdagi voqea o‘rtasida vaqt va vaziyat jihatidan bog‘liqlik mavjudligini anglaydi. Bog‘lovchisiz aloqaning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, grammatik vositaning yo‘qligi qismlar o‘rtasida aloqa mavjud emasligini anglatmaydi. Aksincha, mazmuniy munosabat boshqa vositalar orqali yuzaga chiqadi. Bunda gaplarning leksik tarkibi, kesimlarining zamon shakli, voqealarning mantiqiy ketma-ketligi va nutqiy vaziyat muhim ahamiyat kasb etadi. Yana bir misol: Eshik ochildi, xonaga sovuq havo kirdi. Birinchi qismda sodir bo‘lgan voqea ikkinchi qismdagi holat bilan bevosita bog‘langan. Gapning mazmunidan voqealar ketma-ketligi va sababiy yaqinlik seziladi. Biroq bunday munosabat har doim bir xil talqin qilinmaydi: ayrim vaziyatlarda qismlar faqat ketma-ket sodir bo‘lgan hodisalarni bildirsa, boshqa vaziyatlarda ular o‘rtasida sabab-natija munosabati kuchliroq namoyon bo‘lishi mumkin. Bog‘lovchisiz aloqani tahlil qilishda shakl va mazmun munosabatini farqlash lozim[2]. Shakliy jihatdan qismlar orasida bog‘lovchi mavjud emas, ammo semantik jihatdan ular o‘zaro mustahkam aloqada bo‘ladi. Shu sababli bunday gaplarning mazmunini aniqlashda faqat grammatik tuzilishga emas, balki kontekstga ham e’tibor qaratish zarur.

Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarda mazmuniy munosabatlarning ifodalanishi

Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarning ifoda imkoniyatlari, avvalo, qismlar o‘rtasida yuzaga keladigan mazmuniy munosabatlarning xilma-xilligida ko‘rinadi. Bir xil grammatik shakldagi gaplar turli kontekstlarda turlicha mazmun ifodalashi mumkin. Bu esa bog‘lovchisiz aloqaning semantik jihatdan keng imkoniyatlarga ega ekanini ko‘rsatadi. Birinchidan, bog‘lovchisiz aloqa voqealarning ketma-ketligini ifodalashda faol qo‘llanadi. Masalan: Qo‘ng‘iroq chalindi, o‘quvchilar sinfga kirdi, dars boshlandi. Ushbu qurilmada hodisalar ma’lum tartibda bayon qilingan. Alohida bog‘lovchilar ishlatilmagan bo‘lsa-da, qismlarning joylashuvi va voqealar mantiqi ularning ketma-ketligini anglashga yordam beradi. Ikkinchidan, bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarda sabab va natija munosabati ham ifodalanishi mumkin. Masalan: Yomg‘ir kuchaydi, yo‘llarda suv to‘plandi. Mazkur misolda birinchi qismdagi hodisa ikkinchi qismda kuzatilgan natija bilan mazmunan bog‘langan. Agar gap Yomg‘ir kuchaydi, ko‘chalar jimjit bo‘lib qoldi shaklida ishlatilsa, munosabat kontekstga qarab sababiy yoki bir vaqtda kechayotgan hodisalar sifatida talqin qilinishi mumkin. Demak, sabab-natija aloqasi faqat grammatik shakl bilan emas, balki voqelik haqidagi bilim va mantiqiy xulosa orqali ham anglashiladi.

[1] G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis. - Toshkent: O‘zbekiston, 1965. - 316 b.&x20;

[2] Abdurahmonov G‘. Qo‘shma gap. - Toshkent: O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 1957. - Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarga oid tegishli sahifalarni nashr nusxasidan aniqlashtirish lozim.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Uchinchidan, bog‘lovchisiz aloqa izohlash va aniqlashtirish imkoniyatiga ega. Masalan: Men bir narsani angladim: vaqtni ortga qaytarib bo‘lmaydi. Ikkinchi qism birinchi qismda umumiy tarzda ifodalangan fikrning mazmunini ochib beradi. Bunday vaziyatlarda ikki nuqta izohlash munosabatini ko‘rsatishga xizmat qiladi[3]. To‘rtinchidan, qiyoslash va qarama-qarshilik munosabatlari ham bog‘lovchisiz qurilmalar orqali yuzaga chiqadi. Masalan: Biri kuldi - biri sukut saqladi. Ushbu gapda ikki holat o‘zaro qiyoslanadi va ular orasidagi farq alohida bog‘lovchisiz ham anglashiladi. Tire esa qarama-qarshi holatlarni ta’kidlab ko‘rsatadi. Beshinchidan, shart va natijaga yaqin munosabatlar ham tegishli kontekstda ifodalanishi mumkin. Masalan: Yana biroz kuting - u hozir keladi. Bu misolda birinchi qismdagi harakat ikkinchi qismda bildirilgan kutilayotgan natija bilan bog‘langan. Biroq bunday munosabatni aniq belgilashda nutqiy vaziyat va intonatsiya hisobga olinishi kerak. Keltirilgan misollar bog‘lovchisiz aloqa birgina grammatik munosabat bilan chegaralanmasligini ko‘rsatadi. U vaqt, sabab, natija, izoh, qiyoslash va boshqa mazmuniy munosabatlarni ifodalashda ishtirok etadi. Shu bilan birga, mazkur munosabatlarning qaysi biri ustun ekanini aniqlash uchun gapning umumiy mazmuni va kommunikativ vazifasini tahlil qilish zarur.

Bog‘lovchisiz aloqaning intonatsiya va tinish belgilari bilan munosabati

Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarda intonatsiya qismlar o‘rtasidagi munosabatni ifodalovchi muhim vositalardan biridir. Og‘zaki nutqda so‘zlovchining ovoz ohangi, pauzasi, urg‘usi va nutq sur’ati tinglovchiga fikrning qanday tashkil etilganini anglashga yordam beradi. Yozma nutqda esa ushbu xususiyatlarning ayrimlari tinish belgilari orqali aks ettiriladi. Vergul, nuqtali vergul, ikki nuqta va tire bog‘lovchisiz qo‘shma gap qismlarini ajratishda qo‘llanishi mumkin. Ularning tanlanishi gaplarning mazmuniy munosabati, tuzilishi va yozuv me’yorlariga bog‘liq. Vergul, odatda, mazmunan yaqin va nisbatan ixcham qismlarni ajratishda ishlatiladi. Masalan: Quyosh ko‘tarildi, dalalar yorishdi. Ushbu gapda ikki hodisa o‘rtasidagi yaqinlik va izchil rivojlanish seziladi. Ikki nuqta keyingi qism oldingi fikrni izohlasa, uning sababini yoki mazmunini ochib bersa ishlatilishi mumkin. Masalan: Uning qarori qat’iy edi: hech qanday qiyinchilik uni ortga qaytara olmasdi. Ikkinchi qism birinchi qismdagi fikrni mazmunan kengaytiradi va izohlaydi[4]. Tire esa ayrim hollarda keskin almashinish, qarama-qarshilik, natija yoki tezkor xulosani ta’kidlashga xizmat qiladi. Masalan: Bir lahza jimlik cho‘kdi - hamma uning javobini kutardi. Bu yerda tire pauzani kuchaytirib, keyingi qismga alohida e’tibor qaratadi. Nuqtali vergul esa mazmunan bog‘langan, biroq nisbatan mustaqil yoki tarkiban keng qismlarni ajratishda qo‘llanishi mumkin. Bunday belgi gap qismlari orasidagi aloqani saqlagan holda ularning nisbiy mustaqilligini ham ko‘rsatadi. Shuni ta’kidlash kerakki, tinish belgilari mutlaqo erkin tanlanmaydi. Ular o‘zbek tilining imlo va punktuatsiya qoidalariga muvofiq qo‘llanadi. Intonatsiya va tinish belgilarining o‘zaro munosabati ayniqsa muhim: og‘zaki nutqda ohang orqali sezilgan mazmuniy farq yozma nutqda tegishli tinish belgisi bilan ifodalanishi mumkin. Masalan, U keldi, men ketdim va U keldi - men ketdim gaplari yozuvda turlicha ohang va mazmuniy urg‘uni yuzaga chiqarishi mumkin. Birinchi holatda voqealar ketma-ketligi nisbatan xolis bayon qilinadi, ikkinchi holatda esa keskinlik yoki qarama-qarshi vaziyat ta’kidlanishi mumkin. Biroq yakuniy talqin matnning kengroq kontekstiga ham bog‘liq. Demak, intonatsiya va tinish belgilari bog‘lovchisiz aloqaning mazmuniy imkoniyatlarini yuzaga chiqarishda o‘zaro hamkorlik qiladi. Ularni to‘g‘ri qo‘llash fikrning aniq, tushunarli va ta’sirchan ifodalanishini ta’minlaydi.

[3] Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. - 416 b.&x20;

[4] Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. - 404 b.&x20;

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Bog‘lovchisiz aloqaning uslubiy va kommunikativ imkoniyatlari

Bog‘lovchisiz aloqa faqat grammatik qurilish shakli emas, balki nutqning ta’sirchanligini oshiruvchi uslubiy vosita hamdir. Uning imkoniyatlari matnning maqsadi, janri va so‘zlovchining kommunikativ niyatiga qarab turlicha namoyon bo‘ladi. Badiiy adabiyotda bog‘lovchisiz qo‘shma gaplar voqealarni tezkor bayon qilish, manzarani jonlantirish va qahramonning ruhiy holatini ochib berish uchun qo‘llanadi. Masalan: Eshik qattiq yopildi, chiroq o‘chdi, xona qorong‘ilikka cho‘mdi. Uchta predikativ qismning izchil joylashuvi voqealarning tez sodir bo‘lishini tasavvur qilishga yordam beradi. Bog‘lovchilarning ishlatilmagani bayonning ixchamligi va sur’atini kuchaytiradi. Dialoglarda ham bunday qurilmalar tabiiylikni ta’minlashi mumkin. Masalan: Sen kut, men hozir qaytaman. Bu gapda birinchi qism topshiriqni, ikkinchi qism esa va’daga yaqin mazmunni ifodalaydi. Qismlar orasidagi munosabat maxsus bog‘lovchisiz anglashiladi. Kundalik muloqotda shu kabi gaplar fikrni ortiqcha izohlarsiz yetkazishga xizmat qiladi. Publitsistik matnlarda bog‘lovchisiz aloqa muhim fikrlarni qisqa va ta’sirchan bayon etishda qo‘l keladi. Masalan: Muammo ma’lum, yechim esa hamkorlikda. Ushbu qurilmada fikrlar ixcham berilib, qarama-qarshilik va xulosaviy mazmun birgalikda ifodalangan. Bunday shakl o‘quvchining diqqatini asosiy g‘oyaga qaratadi. Ilmiy uslubda bog‘lovchisiz aloqadan izchil dalillarni bayon qilish, kuzatish natijalarini qisqa ifodalash yoki izoh berishda foydalanish mumkin. Masalan: Harorat oshdi, eritmaning holati o‘zgardi. Biroq ilmiy matnda mazmuniy munosabat noaniq bo‘lib qolmasligi kerak. Agar sababiy bog‘lanish ilmiy jihatdan muhim bo‘lsa, uni zarur hollarda aniq grammatik vositalar bilan ifodalash maqsadga muvofiq. Bog‘lovchisiz aloqaning kommunikativ imkoniyatlari, avvalo, axborotni ixcham yetkazish, voqealar orasidagi yaqinlikni ko‘rsatish va muhim mazmuniy qismlarni ta’kidlashda ko‘rinadi. U gapni qisqartirish bilangina cheklanmaydi: ayrim holatlarda o‘quvchini qismlar orasidagi munosabatni mustaqil anglashga undaydi. Shu tariqa matnning mazmuniy faolligi va ifoda zichligi ortadi. Biroq bog‘lovchisiz qurilmalardan me’yoridan ortiq foydalanish fikrning noaniqlashishiga olib kelishi mumkin. Agar gap qismlari orasidagi sabab, shart yoki qarama-qarshilik munosabati kontekstdan anglashilmasa, o‘quvchi fikrni turlicha talqin qilishi ehtimoli bor. Shuning uchun muallif sintaktik shaklni tanlashda matnning maqsadi, o‘quvchining idrok xususiyatlari va mazmunning aniqligini hisobga olishi zarur.

Xulosa

Murakkab gaplarda bog‘lovchisiz aloqaning ifoda imkoniyatlarini o‘rganish o‘zbek tili sintaksisining grammatik va mazmuniy xususiyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarda maxsus bog‘lovchilarning qo‘llanmasligi qismlar o‘rtasidagi munosabatning yo‘qligini anglatmaydi. Ushbu munosabatlar ohang, tinish belgilari, gaplarning joylashish tartibi, leksik tarkib va kontekst orqali ifodalanadi.

Bog‘lovchisiz aloqa vaqt va ketma-ketlik, sabab va natija, izoh, qiyoslash hamda qarama-qarshilik kabi turli mazmuniy munosabatlarni yuzaga chiqarishi mumkin. Bunda aniq munosabatni belgilash uchun faqat grammatik shakl bilan cheklanib qolmasdan, gapning umumiy mazmuni va kommunikativ vazifasini ham hisobga olish lozim. Tadqiqot davomida bog‘lovchisiz qurilmalarning uslubiy imkoniyatlari ham ko‘rib chiqildi. Ular badiiy nutqda voqealar sur’atini tezlashtirish va hissiy ta’sirni kuchaytirish, kundalik muloqotda fikrni ixcham ifodalash, ilmiy va publitsistik matnlarda esa ma’lumotni izchil bayon etishga yordam beradi. Shu bilan birga, mazmuniy munosabatning noaniqligi fikrni noto‘g‘ri talqin qilishga sabab bo‘lishi mumkin. Bog‘lovchisiz aloqa o‘zbek tilining muhim sintaktik vositalaridan biri bo‘lib, uning imkoniyatlari grammatik qurilish, semantik mazmun va nutqiy vaziyatning o‘zaro munosabatida namoyon bo‘ladi. Ushbu hodisani chuqur o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki yozma va og‘zaki nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ham ahamiyatlidir.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Albatta, do‘stim. Quyidagi ro‘yxatda adabiyotlarning nashr ma’lumotlari va maqola mavzusiga tegishli sahifalarini keltirdim. Sahifalar aniq tekshirilmagan joylarda ularni taxminan ko‘rsatishdan saqlanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis. - Toshkent: O‘zbekiston, 1965. - 316 b.&x20;
2. Abdurahmonov G‘. Qo‘shma gap. - Toshkent: O‘zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 1957. - Bog‘lovchisiz qo‘shma gaplarga oid tegishli sahifalarni nashr nusxasidan aniqlashtirish lozim.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. - 416 b.&x20;
4. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abuzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. - 404 b.&x20;
5. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solixo‘jayeva S. O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi. - Toshkent: Fan, 1992. - 292 b.&x20;
6. Zamonaviy o‘zbek tili. Sintaksis. - Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013. - Qo‘shma gaplar va sintaktik munosabatlarga oid bo‘limlar.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.